

18. *Полночь*. Орган соціалістичної думки.
19. *Ветров Р. И.* Победа Октябрьской революции и банкротство меньшевиков на Украине. — Харьков, 1983.
20. *Пролетарская революция*. — 1922. — № 11-12.
21. *Партийное совещание РСДРП*. 27 декабря 1918 г. — 1 января 1919 г.: (Резолюции) — М., 1919.

З. І. Гриценко

РОЛЬ ГУМАНІТАРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УКРАЇНІ У КІНЦІ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст.

**(Чи змогла українська гуманітарна інтелігенція дати дороговказ
суспільству у перше десятиліття становлення України?)**

Питання про роль інтелігенції у період докорінних суспільних трансформацій у посткомуністичних країнах сходу Європи в цілому і України зокрема, на нашу думку, потребують додаткового наукового вивчення як у зв'язку із зміною ролі освічених професіоналів (під якими ми розуміємо в першу чергу поняття інтелігенція), так і дослідження особливості ролі цієї верстви населення у різних країнах. Актуальною уявляється проблема ролі гуманітарної інтелігенції у кризові часи життя суспільства, адже саме вона відповідальна за розробку стратегії суспільної трансформації і поширення нових соціокультурних знань і цінностей.

Серед російської освіченої громадськості останнім часом дедалі голосніше звучить думка про те, що найстрашнішою хворобою суспільства стала незатребуваність інтелігента. Такий висновок робиться з дійсності, пов'язаної з управлінським невіглаством у державних структурах та з “нездатністю соціогуманітарної інтелігенції взяти на себе роль історичного і політичного компасу нації” [1].

Українська історіографія теж виявляє певний інтерес до цієї проблеми. Значну активність у поширенні ідей важливості освіти, необхідності її реформи і підвищення ролі освічених, а значить інтелігентних кадрів у житті України, проявляють В. Кремень, В. П. Андрущенко, М. Ф. Степко. У своїх працях, виступах і публікаціях вони наголошували на важливій ролі українська освіти, яка має не лише постійно адаптуватися до соціально-економічної

ситуації в державі, але й випереджати ці процеси, формуючи їх суть і кадрове забезпечення [2]. У наукових працях зазначається, що українська влада у часи десятиліття суспільної трансформації усвідомила важливість соціогуманітарної сфери, створювала спеціальні органи, покликані розробляти першочергові заходи для її розвитку [3]. Автори відмічали і особливості українського соціуму — “глибокий розкол, який не сьогодні стався і, судячи з усього, не завтра залагодиться.” Причину цього пов’язували з особливостями мислення українців, яке начебто “не може вийти за рамки схеми давньоіранської релігії — маніхейства”, в основу якої покладено ідею поділу людей на “праведних”, які дотримуються істини, і “прибічників зла” [4]. Погоджуючись із думкою, що таке мислення “культивує постійну напруженість, жорстко орієнтовану проти пошуку нового результату, якісно нового стану культури, що не зводиться до старих, крайніх полюсів”, не зовсім зрозуміло, що дає підстави відомим науковцям і політикам стверджувати, що саме цей тип мислення є характерним для сучасних українців. Здається, що таке порівняння обмежує можливості вивчення різновекторних напрямків соціокультурних змін у суспільстві в перше десятиліття становлення держави і місце в ньому освіченої верстви населення, соціогуманітарної інтелігенції, яка була покликана вивчати нове суспільство і поширювати демократичні суспільно-політичні знання. Неможливо чітко визначити роль інтелігенції у житті суспільства, якщо не мати глибокого аналізу суспільства, у якому живе і діє ця верства населення. У цьому контексті заслуговую на увагу думка І. Кураса, який писав про необхідність “співвіднести соціальні очікування і реальні можливості держави, узгодити різноспрямовані ціннісні орієнтації різних соціальних верств і вікових груп населення, визначити оптимальні вектори розвитку регіонів”. Лише подбавши про це, можна “запропонувати суспільству привабливий соціальний ідеал, сформулювати “українську мрію”, наповнити конкретним змістом категорію національних інтересів” [5].

Значна активність гуманітарної інтелігенції у перше десятиліття розвитку України проявлялася в організації та проведенні великої кількості конференцій, семінарів, симпозіумів. Під час цих заходів та в деяких наукових публікаціях гучно звучали голоси при-

хильників ідеї зростання ролі інтелігенції у житті суспільства. Це питання ставилося у першу чергу у зв'язку з потребою освіти населення. Наголошувалося також на необхідності “гармонізувати знання та віру”, “попередити незворотні деформації в менталітеті як локальних спільнот, так і цивілізацій в цілому, а головне — у відродженні і постійному збагаченні вищих моральних ідеалів і життєвих пріоритетів” [6].

В українській гуманітарній думці ставилися питання про роль громадянської освіти у суспільстві, що трансформується. Вивчалися різні аспекти поширення і вдосконалення громадянської освіти. Досліджувалися зміни і роль викладання політичних наук [7]. Гуманітарії звертали увагу на проблему впливу громадянської освіти на формування громадянського суспільства [8]. Оглядаючи існуючу суспільно-політичну літературу, можна зробити висновок, що в ній лише почали розглядати окремі аспекти діяльності гуманітарної інтелігенції.

Мета даної статті — звернути увагу на роль і місце соціогуманітарної інтелігенції в житті українського суспільства у перше десятиліття розвитку України.

Після розпаду СРСР та проголошення незалежності України докорінно почали змінюватися матеріальні та соціокультурні основи життя суспільства. Соціокультурний досвід радянського періоду вже не міг забезпечити подальше просування як окремої людини, так і всього суспільства до вільного ринку, демократії та європейського рівня життя. Значним тягарем суспільної свідомості залишалася відсталість соціально-політичних уявлень громадян. Остання стала причиною існування великої маси українців, які мали недостатню громадсько-політичну освіченість. Це проявилось у неспроможності громадян контролювати владу й достатньо впливати на процес створення такої політичної системи, яка б відображала інтереси народу, а не окремих фінансових груп.

У нових умовах перед українською гуманітарною інтелігенцією постало завдання поширення нових демократичних ідей серед народу. Важливу роль у його вирішенні відігравала система вищої освіти, яка сприймалася як “важливий чинник державного розвитку” [9]. Освіта, разом із громадянським суспільством, соціальним порядком, нормами та іншими показниками соціального капіталу

розглядалися як неформальні інститути демократії. Українська Конституція 1996 р. заявила всьому світу про демократичний вибір, тому зміни політики і соціальних пріоритетів України призвели до нової парадигми освіти і виховання. “Почався перехід від виховання індоктринованого шовініста до формування громадянина світу, людини відповідальної, освіченої, мораль якої відповідає складності завдань, які вона вирішує” [10].

Значну активність, спрямовану на підвищення ролі освічених і інтелектуальних верств суспільства, виявляли державні органи. Міністерство освіти і науки України на базі відомих міжнародних конвенцій у сфері демократії, гуманізації та прав людини здійснило заходи по створенню нової національно-правової нормативної бази вищої освіти. Були прийняті Національна доктрина розвитку освіти, Закон “Про вищу освіту”, програма “Вчитель” та інші концептуальні документи, спрямовані на реформування вищої освіти [11].

Державна політика у галузі освіти призвела до зростання кількості освітніх закладів. У 2000 р. в системі вищої освіти працювало 971 навчальний заклад I — IV рівнів акредитації (училища, технікуми, коледжі, інститути, академії, в тому числі 592 державної форми власності та 61 інших форм власності, з загальною чисельністю 503 тисячі студентів. Кількість навчальних закладів III — IV рівнів акредитації налічувала 313 закладів, в тому числі, 220 державної власності: серед них було 98 університетів, 46 академій, 62 інститути. Статус національних мали 37 університетів та академій. Мережа забезпечувала 249 студентів на 10 тис. населення. [12] Про значне зростання кількості студентів у 90-х роках ХХ століття свідчить і той факт, що за ці роки кількість студентів на 10 тис. населення стала майже удвічі більше ніж була в УРСР. У 1997/98 навчальному році вперше в історії України показник загальної кількості студентства перевищив позначку 1 млн. осіб, а у 2002/03 року він наблизився до 1,5 мільйона [13].

З огляду на теорію Ф. Хаєка, який розробив концепцію розсіяних людських знань (остання свідчить про обмежені можливості “свідомих порядків”), знання неможливо зібрати до купи разом і вручити, наприклад, тим, хто зараз володарює, щоб він створив найкращий політичний порядок. Тому й стала важливою проблема

накопичення певної концентрації демократичних сучасних знань в українському суспільстві. Вирішення цього суспільного завдання в значній мірі залежало від діяльності гуманітарної інтелігенції вищих освітніх закладів. Суспільствознавцям і гуманітаріям, які отримали освіту ще в часи радянської влади, потрібно було спочатку ознайомитися з досягненнями світової гуманітарної думки ХХ століття і паралельно поширювати інтелектуальні надбання світової цивілізації у посткомуністичному просторі.

Виконати цю благородну роль гуманітарній інтелігенції у повній мірі заважали труднощі трансформаційного періоду, коли економічна ситуація в Україні в 90-х роках постійно погіршувалася. Стрімко зменшилися показники валового національного доходу держави, виробництво скоротилося на 75 %. Практика застосування правової бази освітньої реформи свідчила, що окремі положення документів не відповідали реальній ситуації. Освітянська громадськість сприймала неоднозначно співвідношення обсягів підготовки фахівців за видатками державного бюджету та інших джерел фінансування. Турбували і проблеми із працевлаштуванням випускників, зниженням якості освіти, особливо у філіалах та деяких освітніх закладах недержавної форми.

Період соціальних перетворень в Україні кінця ХХ — початку ХХІ ст. припав на час кардинальних змін у розвинених країнах світу, коли провідну роль почали відігравати теоретичні знання. Вони стали тим стрижнем, навколо якого розбудовувалася нова технологія, економічне зростання й нова стратегія суспільства. Певною рисою цього періоду була революція свідомості, яка спрямована на зміну системи цінностей європейської цивілізації — від прагнення до матеріальних благ до праці як засобу реалізації своїх здібностей. Знання стали новою символічною формою капіталу. Тому роль інтелектуальних верств суспільства стала особливо важливою.

Проблема поширення цих нових знань вимагала нових методик, які б відповідали особливостям інформаційного суспільства, що будується і відновлюється на нестандартних рішеннях у нестандартних ситуаціях. Почався пошук радикальних змін змісту і форм вищої освіти, перехід на принципи інноваційної педагогіки. Це означало не просто вдосконалення і поліпшення традиційних (репродук-

тивних) методик, але й сміливе та рішуче відмовлення від них. Наголос переносився з функції трансляції знань у тій чи іншій галузі (обсяг яких став таким, що його практично неможливо засвоїти) на функції інтерпретації знань, його використання в нестандартних ситуаціях, пошук необхідних знань у безмежному інформаційному просторі, самостійному продукуванні знань для розв'язання проблем, що не мають готових рішень.

Принципово важливою стала проблема трансформування місця і функції викладача в навчальному процесі. В нових умовах викладач не міг залишатися транслятором інформації і дедалі більше мав перетворюватися на інтерпретатора знань та посередника між студентом і навчальним матеріалом, закодованим у різноманітних науково-інформаційних довідниках, посібниках і програмах. У старій системі, що склалася ще в часи радянського індустріального розвитку студент спілкувався з викладачем 30-40 годин на тиждень. Нова інформаційна революція поставила завдання різкого скорочення годин для безпосереднього спілкування викладача і студента, при цьому значно збільшила консультативну функцію викладача. Останній почав переймати на себе функцію супроводження і забезпечення самостійної роботи студента, функцію організації оптимальної взаємодії студента з інформаційними масивами та інтерактивними програмами.

Перед гуманітарною інтелігенцією постали й такі проблеми, як величезний розрив в інтелектуальних рівнях, пов'язаний із технологізацією мислення. На рівні розвитку наукових знань кінця ХХ ст. народжувалися дуже складні мисленні технології, які стали недоступними основній масі населення. Склалася драматична ситуація, коли інтелектуальні операції механізувалися, технологізувалися і відривалися від повсякденного людського мислення. Розвиток інформаційних технологій почав створювати атмосферу електронного пресингу. Виникла інтелектуальна нерівність, яка почала соціалізуватися. З одного боку у суспільстві поширився інтелектуальний елітаризм, а з іншого — інтелектуальна дебілізація. Велику відповідальність за це несе політична еліта українського суспільства 90-х років, адже маючи великі важелі впливу й вагу у суспільстві вона не відчувала труднощів з освітою власних дітей. Вищі політичні та економічні верстви

суспільства отримали можливість влаштувати дітей в елітні школи, найняти репетитора, відправити дітей чи онуків на навчання у престижні заклади чи за кордон. Можливо тому потреби народної освіти не стали пріоритетом. Витрати на освіту та науку залишалися мізерними, вчителям та іншим освітянам не платили за якість їхньої праці.

З іншого боку освітня спільнота так і не навчилася відстоювати свої права, формувати громадську думку, спрямовану на важливість розвитку демократичної освіти дітей і молоді [14]. Система управління освітою залишалася справою державною і перехід до громадсько-державної ще й не розпочався. Тому освіта в державі не стала справою всього суспільства.

Українське суспільство, як і інші посткомуністичні країни, не оминувало таких явищ, як корупція державного апарату, зловживання у фінансово-економічній сфері, ухиляння від податків, примусове репетиторство при вступі до вищих навчальних закладів та інші побори в системі освіти та медицини. Це стало наслідком моральної деформації суспільства і гуманітарної інтелігенції зокрема, адже наше суспільство як і, наприклад, російське в кінці ХХ ст. було “вже достатньо освічене, щоб бачити і розуміти зло щоденної брехні”, але “сильно деформоване морально, щоб... позбавитися її” [15]. Для малозабезпечених груп інтелігенції — викладачів вузів, вчителів, лікарів, для яких офіційна влада визначила статус — “нові бідні”, професійна поведінка за межею моральності найчастіше була наслідком низької оплати їхньої праці, прагненням елементарно вижити у складний час. Одночасно це було й показником нездатності інтелігенції діяти на захист своїх інтересів, коли замість боротьби за спільні інтереси обирався шлях індивідуальної адаптації. Така поведінка інтелігенції породила загрозу витіснення її на політичне та соціальне узбіччя, коли вона поряд з іншими нижчими верствами суспільства стане об’єктом експлуатації і деградації, переставши відігравати будь-яку прогресивну роль у житті суспільства. Таке становище соціогуманітарної інтелігенції — сили, покликаної формувати нову демократичну свідомість, — не могло достатньо активізувати громадську і політичну самоорганізацію українського суспільства. Майбутнє країни буде визначатися суспільно-політичною позицією освіче-

них верств суспільства, що неможливо без активної ролі соціогуманітарної інтелігенції.

Палкі прихильники технологічного прогресу проповідують становлення нового часу, коли настає кінець історії і в деякій мірі кінець епохи Розуму, заперечують здатність людини розуміти і знаходити зміст у навколишньому житті і світі. Допускається прийняття повної індивідуалізації поведінки і безсилля суспільства перед своєю долею. У 2000 р. Україна займала 42 місце у світі за рівнем глобалізації. До такого висновку прийшли автори Рейтингу Глобалізації Globalization Index, який щорічно публікує журнал "Foreign Policy". У цьому рейтингу... враховувалися дані по 61 країні світу, що об'єднують 85% населення земної кулі та більше 90% світової економіки [16]. Значну роль у виведенні країни на рівень світових стандартів буде відігравати соціогуманітарна інтелігенція, пов'язана з аспектом людинознавства і народознавства. Адже саме вона може не лише надати молоді європейський рівень знань, виробити професійні навички, а й виховувати гармонійно розвинуту соціально-активну людину, здатну до саморозвитку, вдосконалення, із високими духовними якостями, гуманізмом і толерантністю.

Подальшого наукового вивчення потребують проблеми ролі гуманітарної інтелігенції у формуванні ліберальних, демократичних цінностей в Україні, її вплив на подолання соціальної нестабільності, соціокультурної кризи. Особливо актуальною виглядає проблема особливості поведінки інтелігенції у час масовізації суспільства, коли між простим робітником і посереднім інтелігентом немає особливої різниці — в однаковій мірі вони не можуть протистояти шквальному впливу мас-медіа, піар-технологіям, уражені економічними проблемами зубожіння.

Література:

1. Баронов Л. Незаметная революция во всемирном масштабе // Независимая газета. — 2002. — 24 сентября; Магарил С. А. Интеллигенция и будущее России // Социально-гуманитарные знания. — 2003. — № 4. — С. 24-30.
2. *Університетська освіта* країни ХХІ століття: проблеми, перспективи, тенденції розвитку. Міжнародна науково-практична конференція. — Харків, 2000. — С. 3-21.

3. *Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В.* Україна: проблеми самоорганізації.: (В 2 т). — Т. 2. Десятиріччя суспільної трансформації. — К.: Промінь, 2003. — С. 80, 81.
4. *Там же.* — С. 423.
5. *Курас І. Ф.* Етнополітика: історія і сучасність. — К., — 1999. — С. 480.
6. *Астахова В. И.* Образование в системе социальных ценностей современного мира // Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності: Збірник наукових тез (за матеріалами XV Харківських політикологічних читань). — Харків: НЮАУ, 2004. — С. 10.
7. *Габриелян О. А.* Развитие и преподавание политической науки в Украине как индикатор демократизации образования // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24-26 травня 2002 р.) — К.: Ай Бі, 2003. — С. 679-689.
8. *Тягло О. В.* Проблема гражданского образования в Украине сегодня // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ 29 вересня — 1 жовтня 2000 р.). — К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. — С. 180-198; *Приходько С. М.* Роль громадянської освіти у формуванні громадянського суспільства // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24-26 травня 2002 р.) — К.: Ай Бі, 2003. — С. 73-79.
9. *Журавський В.* Вища освіта як чинник державного розвитку // Урядовий кур'єр. — 2003. — №34. — С. 6.
10. *Кремень В. Г.* Стан і шляхи вищої освіти України // Університетська освіта країни XXI століття: проблеми, перспективи, тенденції розвитку. Міжнародна науково-практична конференція. — Харків, 2000. — С. 5.
11. *Там же.* — С. 3.
12. *Там же.* — С. 4.
13. *Журавський В.* Вища освіта як чинник державного розвитку // Урядовий кур'єр — 2003. — 21 лютого.
14. *Хобзей П.* Чи стане освіта справою усього суспільства // Вісник програм шкільних обмінів. — 2004. — №19. — С. 4-6.
15. *Романовский С. И.* Нетерпение мысли или исторический портрет радикальной русской интеллигенции. СПб. — 2000. — С. 339.
16. *Литвин В. М.* Самоствердження України: нелегкий поступ // УІЖ. — № 1. — 2003. — С. 3-22.